

«Լիւսիսի գաւառի գրեականութիւն իւր ի Սատաղացոց քաղաքին առնելով, զորս գտանել ի գաւառին յայնմիկ սուրբ արսւ հ կանայս . . . արձակէր կապանօր . . . առ Ագրիկոզայոս դատաւոր ի մայրաքաղաքն Սիւստացոց¹», ուր Գառաստառնքն վկայեցին Յ16ին, և իրենց գաւառակիրքը՝ Գառաստան և Տինգ Յ17ին:

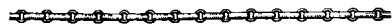
Թուի թէ աւանդութեան և պատմութեան յառաջդէմ և ապահով քայլերն մի առ մի համառօտութիւն ցուցին մեզ եպիսկոպոսաց յաջորդութիւն և քրիստոնէից բաղմունքին մը (որը անտարակոյս ունէին իրենց խնամարկութեամբ քահանաներն ալ, ապա թէ ոչ՝ ո՞վ էր իրենց հոգւոյն սնունդ և զօրութիւն տուող) Հայաստան աշխարհի մէջ, և հասանք, մասնաւոր թէ անցանք ալ, Գ դարուն սեմնց վրայ կոնքեցինք, ուր ընդ առաջ կ'ելլէ մեզ Ս. Գրիգոր երկրորդ Լուսաւորիչ Հայաստանայց եկեղեցւոյ:

Եւ ի կնիք ակնարկին, մեզ մեծապէս և յոյժ հաւանական, մանաւանդ թէ ըստ վերոյիշեալ հաւատեաց պատմութեան և աւանդութեան՝ զորիմ ստուգ թուի՝ թէ Հայաստանեայց եկեղեցին ունեցեր է մինչեւ ի Ս. Լուսաւորիչ՝ (եթէ չենք ուզեր դնել արգասիք մը առանց պատճառի) իւր աւետարանիչ առաքելոց հաստատած նուիրապետութեան անընդհատ յաջորդութիւնը:

Այդ միայն էր միակ նպատակ մեր համառօտ և սղագիծ ակնարկին:

Հ. Ս. ՍԱՐԵԱՆ

1. Հ. Մ. Ա. ք. նոյն մատեն. Հ. Թ. էջ 484-485: — Արգարտու զրոյցի մասին ալ՝ ըստ վերջին հետազօտութեանց՝ Հմատ. Dictionnaire de Théologie Catholique. Paris, 1899. Զօդուած D. I. Parisot աւտրագիտին:

ԲԱՆԱՍԵՐ. — Նուամսնայ բամասիրական համագէտ:
Գինն է 20 ֆր. — Հասցէ՝ M. BASMADJIAN.
(112. B-d. Rochechouart)

PARIS

ՆԿԱՐԱԳԻՐ ԲՆԱՇԻԱՐՀԻ

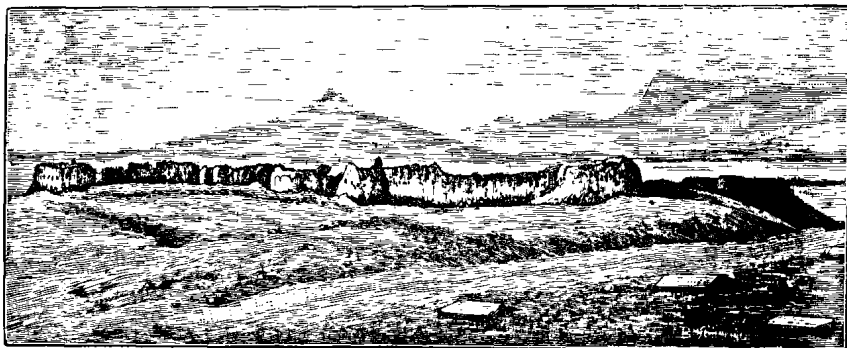
ԱՍՏԱՊԱՏ

ԱՍՏԱՊԱՏ կամ ԱՊՊԱՍՏԱՊԱՏ. — Երբեմն հռչակաւոր գիւղաքաղաք Սիւսեաց Նախճաւան գաւառի մէջ, Երասխայ ձախակողմը: Անունն կը յիշէ նախ Թովմա Արծրունին՝ երբ Խրամ աւանին համար կ'ըսէ թէ կը գտնուի «ի ներոյ Աստապատոյ վանացն», և Խաչիկ Ա՛ եկեղեցիոսի կոնդակին մէջ 976 թուին: Կը յիշէ նաեւ Օրբելեան պատմիչը գիւղ կոչելով, որուն մօտ ԺԲ դարու կիսուն, Սիւսեաց Բարսեղ եպիսկոպոսը ջորիով Երասխ գետը ինկնալով և խեղդուելով, հանեցին և տարին Թաղեցին Մաղարդայ վանքը: Ի վերջոյ աւելի բարգաւաճելով և բազմամարդ դառնալով կոչուեւր է գիւղաքաղաք: ԺԲ դարու վերջերը Միաբանոցաց հակառակորդ Մաղաքիս Ղըրմեցին՝ հոս դպրոց հաստատեց Սարգիս վարդապետի տեսչութեան տակ, ասկէջ էր նոյն ժամանակները Տաթեւացւոյն աշակերտ Աւետիս վարդապետը:

ԺԵ դարու սկիզբը Շահ Աբաս գերի տարաւ Աստապատու բնակիչներն ի Պարսս, և ըստ պատմելոյ Զաքարիա պատմիչի (Ա. Ի), իրեն իրեւ հարձ առաւ Կիպէլ (Գեղեցիկ) անուամբ Աստապատցի Հայազգի կին մը, որ յետոյ դառնալով իւր հայրենիքը, և հաւատարմաց վանք մտնելով և ապաշխարելով վախճանած է: — Աստապատ շատ անգամներ Պարսից ասպատակութեանց ենթակայ լինելով, երթալով անշքացած է և անկախեան հիւր մը դարձած, այնպէս որ ԺԹ դարու առաջին բաւորիկի մէջ, Պարսից թագաժառանգ Ապաս Միրզան, ռազմագիտական նպատակով այն մնացած ժողովուրդն ալ ուրիշ տեղ փոխադրեց: Այնուհետեւ եւրօպացի ճարտարապետաց խորհրդով, մասամբ մը ամայն շէնքերը քակելով, շինեց Աստապատի տեղը մեծ ամրոց մը, քառակուսի, բնդարձակ պարիսպներով և խրամով: Այս

ամբողջի մէջ զբաւ զօրքեր և զէնքեր և զինուորական ամենայն ռազմավորք և 20 թնդանօթներ։ Թագաժառանգի անուամբ ամբողջը կոչուեցաւ Ապպասապատ, բայց բիշօգտակար կրցաւ ըլլալ, վասն զի փոխանակ հիմունքը մեծամեծ քարերով հաստատուն դնելու, վերին կողմերը ծանրացուցած էին խոշոր քարերով, որով և շուտով սկսաւ քակտիլ, և ապա վրայ հասաւ Ռուսաց պատեւրագմբ, որք զրիթէ առանց աշխատութեան տիրեցին 1827ին։ Այժմ բոլորովին ամայի և աւերակ վիճակի մէջ կը գտնուի։ Յիշատակաց արժանի է Աստապատու մեծակառոյց եկեղեցին՝ շինուած նախնի բնակիչնե-

րէն, և ունի բազմաթիւ արձանագրութիւններ գրուած՝ ԺԵ—ԺԸ դարու սկիզբները։ Եկեղեցիս կառուցուած է Ս. Վարդանայ Մ. միկոնեան զօրավարի անուամբ և կողմանց բնակիչք Աստապատ անուան ստուգարանութեան համար կ'աւանդեն, թէ մեծին Վարդանայ և ընկերաց նահատակութենէն վերջը, անոնց մարմինները հոս կը բերեն, և զանոնք թաղելու համար պատանած ժամանակ, Մակուայ բնակչաց երեւելիներէն կու գան զանոնք կ'առնուն և կը տանին կ'ամփոփեն Մակուայ մէջ. և այն օրէն այս տեղս կոչուեցաւ Աստապատ՝ իբր աստ պատած։ Աստապատու Ս. Վարդան եկեղեցին բա-

Աստապատ, ԱպպասՄիրզայի բերդը։

ւական մեծ է և հաստատուած է չորս սիւներու վրայ. ունի բարձրաբերձ գմբէթ, մէկ սեղան, երկու աւանդատուն և ընդարձակ գտիթ։ Տաճարս վերանորոգած են ԺԷ դարու մէջ, 1655ին ոմն Խօջայ Մաքսար, ըստ արձանագրին, իւր հալայ ընկիշք կառուցանել տուած է հրաշագան յօրիւնմամբ Ս. Վարդանայ մեծ դուռը, որուն ճակատը, ինչպէս կը տեսնուի պատկերի մէջ, զարդարուած է այլ և այլ ճարտարարուեստ քանդակներով։ Դրան վրայ կայ Տիրամօր քանդակապատկերը, մանուկ Յիսուսը գիւղը և զիմացը ծնրադիր մէկը, թերեւս եկեղեցւոյս շինողը. կան նաեւ հրեշտակներ որոնք թաղեր բռնած են Տիրուհւոյ և ծնրադիր անձի մը գլխոց վրայ։ Այս քան-

դակապատկերի վերը և երկու կողմերը կը տեսնուին զարդարուն խաչարձաններ՝ որոց արձանագրութիւնք, մասամբ անընթեռնի են։ Դրան կամարի երկու կողմերն եւս կան արձանագրութիւնք և խաչարձաններ։ Եկեղեցւոյ աւազանն սեւա կճէ է, և ունի ՌՃԼ (= 1681) թուականաւ նուիրատուողաց արձանագրութիւն։ Գաւթի սիւններէն միոյն վրայ գրուած է ՌՃԾԲ (= 1703) թուին եկեղեցւոյս վերակացու Մարտիրոս վարդապետի յիշատակագիրը, որ կ'երեւի թէ շատ աշխատութեամբ աւարտած է գաւթի շինութիւնը կամ նորոգութիւնը։ Ս. Վարդանայ եկեղեցւոյն կից և անկից կը մտցուի ուրիշ փոքր, սագաշէն և կարմիր աղիւններով ե-

կեղեցի մը Ս. Պետրոս և Պողոս առաքելոց նուիրում։ Ապա Միրզա Թագաժառանգի օրով, վերոյիշեալ գեղեցկաշէն Ս. Վարդա- նայ եկեղեցին ամրոցի մէջ մնաց, և ամբարանոց դարձաւ։

Աստապատու գետեգերեայ դիրքն և Նախ- ճաւանի աւելի մերձ լինելն, շատ նպաստաւոր էին իրեն բարգաւաճանաց. ասոր կը վկայէ նաեւ Թաւեռնիէ՝ որ լիջ դարու կիսուն երկու օր հոն մնաց, և կ'անուանէ քսաղաք փոքր բայց շատ գեղեցիկ, որոյ իւրաքանչիւր տուն ունէր աղբիւրներ և մէջը կային 4 կարաւանատունք։ Սահմանները յուսովի և այգեւէտ կը նկարագրէ նոյն ուղեւորը, ուր և գտած էր Ռոնաս, Ronas, կոչուած կարմրաներկ արմատը։ Թաւեռնիէ, Ա. 47. — Վաճառականութեամբ հեռու աշխարհներ գացող Աստապատցիներէն յիշենք Խօճայ Յովնանէն ոմն որդի Սահակայ, որ Վենետիկ լինելով 1866ին, Ս. Խաչի եկեղեցւոյ նորոգութեան համար ընծայել է երկու սին։ Ասոր ժամանակակից կը յիշուին Բարսեղ, Թորոս և Առաքի վաճառականներ, որոնք արծաթի անօթներ և սպաններ նուէր տուած են Անկիւրիոյ Ս. Աստուածածնի վանաց. զորս նոյն վանաց յիշատակագիրն Ալտապատեցի կ'անուանէ։ — Աստապատու ագլայնոց արուեստից և այլ յատկութեանց վրայ տեղեկութիւն չեն տար մեր մատենադիրք, և գիւղաքաղաքէն աւելի կը հռչակեն անոր վանքը, որ կը կոչուի Աստապատայ վանք և գրեթէ 2 մղոն հեռու կը գտնուի հարաւային արեւելեան կողմը, Երասխայ արեւելեան եզրերը բարուտ լերան մը ստորոտին վրայ՝ որ գետին երեսէն բարձր է մօտ 60 մետր։ Կը կոչուի նաեւ Քարաւախի վանք և շէնքին կարմրագոյն քարանց պատճառաւ Կարմիր վանք։ Եկեղեցին կառուցուած է պարսպաց մէջտեղը բարձր զրիւք, չափաւոր մեծութեամբ, հիմերը քարով և որմերը թրծեալ աղիւտով շինուած։ Հաստատուած է երկու սեանց վրայ, ունի մէկ սեղան, երկու աւանդատուն, մէկ դուռ աւրամտակողմը, քարաշէն գաւիթ երկու սեանց վրայ, և փոքրիկ զանգակատուն մը. իսկ եկեղեցւոյն կաթողիկէն բարձրացած է տա-

նեաց մէջտեղէն։ Յայտնի է թէ վանացս կամ եկեղեցւոյս առաջին շինութեան ժամանակն շատ հին է, բայց ոմանց ԶԵ դարու մէջ կառուցուած։ Խաչի Ա՛ր կոնդակի մէջ կը յիշուի 976ին, և նոյն թուականաւ խաչվեմ մի եւս կը գտնուի ազուցուած տաճարի դրան աջ կողմը։ Կան նաեւ 1277, 1471, 1477 և 1481 թուականներ, որոց ոմանք ունին համառօտ արձանագրութիւնք։ Վանացս տաճարի և դաւթի մէջ կան քանի մը վարդապետաց՝ թերեւ և առաջնորդաց վանաց՝ դամբաններ, մարմարինոն քարերով և արձանագրութիւններով։ Գամբաններէն մին՝ որ ունի 1673 թուականաւ արձանագրութիւն, կը վերաբերի Յակոբ վարդապետի, որ ուսումնակից էր պատմիչ Զաքարիա վարդապետին, և նորոգած ու պայծառացուցած է վանքս շինութիւններով։ Գաւթին մէջ՝ աւրամտեան հարաւային անկիւնը կը գտնուի Յովսէփ արհիպիսկոպոսի տապանն, որոյ կնծայ կափարշի վրայ կայ 1706 թուականաւ արձանագրութիւն։ Սոյն Յովսէփ արհիպիսկոպոս, յիշատակագրի մը դրած է համամտ, վանացս առաջնորդ եղած ժամանակ, 1697 թուին սկսաւ նորոգել մենաստանս. «... ի կողմն յարեւմտեան, կոփածոյ վիմօք, ներքնատնօք և վերնատնօք զարեալ կամարակապ»։ Վանացս արտաքին պարիսպը կառուցուած է կարմիր կոփածոյ քարերով, բուական բարձր՝ մանաւանդ հիւսիսային կողմանը, տեղոյն աւելի ցած դիրք ունենալուն պատճառաւ։ Այս պարիսպը ունի տեղ տեղ նոյնպէս քարաշէն բուրգեր, որոնք գեղեցկութիւն և մեծամայելուէ կերպարանք մը կ'ընծայեն ամբողջ վանքին։ Ունեցել է ժամանակաւ և ներքնապարիսպ մը, որ երկու, արեւելեան և արեւմտեան մասանց կը բաժնէ ամբողջ վանքը, բայց քայքայուած է այժմ, և միայն կանգուն մնացած է անոր դրան քարաշէն կամարը, որոյ մէջտեղը դրան վերի կողմը կայ խաչվեմ, և անթուական արձանագրութիւն մը, պարիսպը նորոգողաց, որք են Աստապատցի քահանայք և ժողովուրդք։ Վանացս արեւմտեան մասին մէջ է եկեղեցին, յորում նշանաւոր են քանի մը գեղեցիկ քանդակները և ի միջի այլոց՝ Յիսուսի

մկրտութիւնն ներկայացնող խորաքանդակը :
Նոյն մասին մէջ են քարաշէն և կրկնայարկ
բնակարաններն, լաւ վիճակի մէջ : Արեւե-
լեան մասի մէջ են վանացոյ միւս կարեւոր

շէնքերը, զոմը և 60 ձիոց բաւական տնոս
մը : Արեւելեան հիւսիսային անկիւնը կը զըտ-
նուի վանացոյ արտաքին կամարակապ, քա-
րաշէն դուռը, որոյ վրայ կայ խաչվէմ և

Աստապատու Ս. Վարդամ եկեղեցւոյն դուռը :

1707 թուին արձանագրութիւն մը, Յովսեփ
ճեա վարդապետի, որ վերակացու եղած է
պարսպի նորոգութեան կամ շինութեան :

Աստապատու բերդի շինութեան համար Ապ-
պաս Միրզան քակել տուաւ նաեւ այս պարսպի
մէկ մասը. ինչպէս նաեւ կուտան կանանց

մինաստանի եկեղեցին, որ կ'իկնար Աստապատու ե Կարմիր վանաց մէջտեղ: Աստապատու այս երկրորդ մինաստանն կը կոչուէր Ս. Յովնանէս, որոյ այժմ միայն տխուր աւերակներն կը տեսնուին:

Կարմիր վանքի առաջնորդ Նիկողայոս վարդապետը 1831ին նորոգել տուաւ եկեղեցոյն որմոց հիմերը, որը ուրիշ շէնքերու հետ բաւական փասուեցան 1840ին երկրաշարժէն: Այժմ տակաւին շէն է վանքս, և է ընդ տեսչութեամբ Նախնական հոգեւոր կառավարութեան: — Ռուսաց աշխարհաշամարի մէջ նշանակուած է Կարմիր վանք տնուամբ հայաբնակ գիւղ մը, որ թուի թէ կը գտնուի վանացս մօտ. ունի 17 տուն՝ իւր 80 բնակչօք: — Աբրահամ կաթողիկոսը 1736ին այցելելով Աստապատ, կ'որոյս ու կը հառաչէ տեսնելով տեղւոյն դրից վայելչութիւնն և ամայութիւնը. նոյն ժամանակ: Կիրակի օր մը պատարապի սուրբ խորհուրդն կատարելով, կը ձեռնադրէ երեք եպիսկոպոսներ: Որչափ և տխուր է Աստապատ՝ իւր ամայի շէնքերով, ռակայն զուարթ են տակաւին իւր սահմանքն և զարդարուած են բազմաթիւ մրգաբեր ծառերով, յորս հոյակուած է խնձորն արքունական (պրսկ. սիպի սոչքրանի), զեղձը, տանձն, ծիրանն, և այլն: Կարմիր վանքի սահմանները, լեռան կողմէրուն վրայ կը տեսնուին բրածոյ քարայրքեր, որոնք համարուած են գանձուց և զրոյց պահարաններ: — Եանիսարուեանց, Ստոյազբ. Բ. 297—304: Սիսական, 507—514:

Հ. ՅՈՒՐԻԱՍ ԿՓՐԻՆԵԱՆ

ԲԻՒՐԱԿՆ . — Կը կրաստարակէ բանասիրական, տեղագրական, ազգագրական յօդուածներ: Խմբ. Ս. Դաւթեան: — Պիւնն է 12 ֆռ.:

Հասցէ Direction du «Puragh» Bahtché kapou kazasker han N. 16 CONSTANTINOPLE.

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԵՐԱՇԵՏՈՒԹԻՒՆ՝

ՅՕԻՈՒԱՄ Ա

Որպիտոք իշն է Բնադրոշմ եկեղեցական երգերոս առ հասարակ, և մասնաւորապէս Հայոց երգերոս: Գոսհիքի Հայոց եպիսկոպոսական եկեղեցոյն գլխաւոր զպրապետին երաժշտական գիտութիւնը և համաստորութիւն մեզի տոնած տեղեկութեանցն իւր արուեստին վրայ:

Ս Ս մեր անփոփոխ կարծեաց, եկեղեցական երգերն պէտք է առաւելապէս գրական քննողաց ուշադրութիւնը. զի ազգայնութեան կնիքը կը ստանան և կը պահեն աշխարհիկ երգերն աւելի, որովհետեւ ազատ են ի յարատեւ փոփոխութեանց, որոց գերի են միաներն: Հասարակաց ճաշակի փոփոխութեանց, նորութեան սիրոյն, և երբեմն նաեւ երգաց քմահաճոյից համեմատ յարափոխ են արտաքին երգերը, և երբեմն օտար կերպարանը և օտար զարդեր կ'առնուն, մինչդեռ հոգեւորականը կը մնան անփոփոխ: Անոնց հրապոյսն և պատճառած զուարճութիւնն կը ծառայեն մարդկանց մէջ բարեկամական յարաբերութիւններ հաստատելու. իսկ կրօնական լուրջ երգերն՝ զմարդ Աստուծոյ հետ միացնելու միջոց մի են, և հետեալքար խորշում կը ներշնչեն իրեն յամենայն, որ կարող է խանդավարել և նուաստացնել իւր բնութիւնը. աշխարհային ու

1. Ներկայ տարւան Բազմակիցի պրակով սկսանք հայ երաժշտական խաղերու վրայ ուսումնասիրութիւն մը հրատարակել: Որուն յաջորդ մասերն չհրատարակած, մեր ընթերցողաց կը ներկայացնենք նաեւ Եւրոպական հրատարակութեան մը մէջ (Description de L'Egypte. Tome quatorzième. Paris. էջ 324) եղած ուսումնասիրութեան յարակէց C. L. F. Panckouckeի ուշադրաւ յօդուածին Բարդմանութիւնը: